

історико-педагогічні розвідки вітчизняної дошкільної освіти слід здійснювати у площині її розвитку в наступні історичні періоди.

1. Декларація Народного комісаріату освіти УРСР про соціальне виховання дітей // Вісник Наркомосу УРСР. – 1920. – №1. – С. 9-11.
2. Дошкільний похід. – Харків: Народний учитель, 1930. – 69 с.
3. Морозова Н. Основні завдання дошкільного виховання в п'ятирічці / Н. Морозова // Шлях освіти. – 1930. – №8. – С. 12-13.
4. Про організацію дошкільних установ в колгоспах // За комуністичне виховання дошкільника. – 1933. – №5. – С. 29-31.
5. Про стан і перспективи дошкільного виховання // Бюлетень Наркомосу УРСР. – 1931. – №50. – С. 1-4.
6. Про Всеукраїнську нараду в справі дошкільного виховання // За комуністичне виховання дошкільника. – 1935. – №1. – С. 7-13.
7. Переверзева Н. Піднесімо якість роботи дошкільних установ УРСР/ Н. Переверзева // Дошкільне виховання. – 1951. – № 1. – С. 8-13.
8. Республіканська нарада з питань дошкільного виховання // Дошкільне виховання. – 1952. – № 7. – С. 44-46.
9. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: навч. посібн. / І. Г. Улюкаєва. – Донецьк: ЛАНДОН-XX1, 2011. – 238 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВОВУ) України: ф.2581, оп.1, спр.15, арк.12.
11. ЦДАВОВУ України: ф.166, оп.15, спр.83, арк. 66.

The article is devoted to the system of public preschool up-bringing, its formation and development. The main tendencies and factors influenced on this process are characterized. The development of the net of establishment for children under school age is described. Statistics are given.

Key words: public preschool education, kindergartens.

УДК 159. 923

ББК 88. 56

Ірина Юрченко

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СІМ'Ї У СУЧАСНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Початок ХХІ століття в Україні позначений, тим, що регресивні трансформації української родини призвели до поступового зниження традиційних для неї цінностей, спостерігається катастрофічне падіння рівня психолого-педагогічної компетентності та виховного потенціалу сімей. Ці й інші негативні явища вказують на доцільність допомоги сім'ям у вирішенні їхніх проблем, котру може і повинна надати психологічна служба системи освіти. Тут вигідно вирізняється психологічний супровід батьків в умовах роботи дошкільних навчальних закладів та початкової школи.

Ключові слова: заклади освіти, психологічна допомога, психологічний супровід, психолог, психолого-педагогічна компетентність батьків.

Постановка проблеми. Психологічна служба в системі освіти України і, зокрема, в умовах роботи дошкільних навчальних закладів та у початковій школі серед пріоритетних напрямів роботи: “проведення моніторингу психологічного розвитку дітей; соціально-психологічне обстеження учасників педагогічного процесу з метою покращення навчання й виховання учнів; психологічна профілактика й корекція; підвищення психологічної культури всіх учасників

навчально-виховного процесу; психологічна допомога сім'ям” [6]. Система психологічної допомоги сім'ям включає: психологічне консультування, індивідуальну та групову сімейну психотерапію, психологічний супровід сімей. Психологічний супровід є новим видом діяльності психолога, становлення якого зумовлене специфікою розвитку системи психологічної допомоги сім'ям в Україні.

Український психолог Т. К. Вінник розкриває зміст поняття “психологічний супровід” наступним чином: “Супровід – це відповідь на питання, навіщо потрібний шкільний психолог. Поняття супроводу набуло популярності в остання роки. Що означає “супроводжувати”? Це означає бути поруч із кимось у ролі супутника. Тобто, супроводжувати дитину на її життєвому шляху – означає рухатись разом з нею, інколи дещо попереду, якщо потрібно – вказуючи шлях. Дорослий уважно приглядається і прислухається до свого юного супутника, до його бажань, потреб, фіксує досягнення і труднощі, що виникають, допомагає орієнтуватися в цьому світі, розуміти і приймати себе. Але при цьому не намагається контролювати, нав'язувати своїх шляхів і орієнтирів. І лише тоді, коли дитина розгубилась або попросила про допомогу, дорослий допомагає їй повернутися на той шлях, яким вона йшла” [1].

З нашої точки зору, під поняттям психологічного супроводу слід розуміти такий вид діяльності психолога, який включає комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених заходів і методів, котрі спрямовані на забезпечення оптимальних соціально-психологічних умов для збереження і розвитку психологічного здоров'я особистості і сім'ї загалом; серед таких заходів пріоритетними є інформування (психологічна просвіта), навчання, проведення тренінгових занять, груп зустрічей тощо, а серед методів – переважно, переконування і навіювання. Психологічний супровід як один з видів психологічної допомоги має безумовну прерогативу перед іншими в умовах роботи психолога, котрий працює у сфері освіти.

Тобто, психолог зосереджується, переважно, на взаємодії з дітьми, повідомляючи окремі результати своєї роботи вчителям чи/і вихователям навчальних закладів та батькам, за необхідності (порушення поведінки дитини, різні форми шкільної дезадаптації та ін.) вибудовує план психологічних консультацій чи супроводу конкретної дитини, сім'ї, – як правило, це відбувається за наявності серйозних проблем. Проте сьогодні спостерігається катастрофічне падіння рівня психолого-педагогічної компетентності та виховного потенціалу сімей й інші негативні явища, що зумовлює необхідність практично всезагального психологічного супроводу всього контингенту батьків.

Стан дослідження. Проблематика сім'ї її соціально-психологічних характеристик, пов'язаних з динамікою, сімейних відносин, особливостей її впливу на розвиток особистості дитини, надання психологічної допомоги сім'ям у важких ситуаціях та ін. – є стабільною у психолого-педагогічній науці від початку ХХ ст. Питання типології сімей, їх специфіки, основних проблем та видів психологічної допомоги їм перебували у центрі багатьох видатних і відомих психологів: А. Адлера, Е. Берна, М. Боуена, Д. Видри, К. Вітакера, Д. Віткіна, Л. Виготського, Е. Еріксона, М. Ламб, У. Огборн, Ф. Педерсона, В. Сатир, Г. Фігдора, А. Фройд, К. Хорні, К. Юнга та ін. Їх дослідження стали теоретичною й методологічною базою фундаментальних і прикладних розробок проблематики сім'ї у вітчизняній психології, здійснених О. Бондарчуком, Ю. Борисенком, Л. Виготським, В. Дружининим, О. Захаровим, Є. Ейдемільером, Д. Ісаєвим, Г. Костюком, О. Лютак, Т. Титаренко, В. Целелуйком, Н. Чепелевою та ін.

Виявлено, що регресивні трансформації української родини призвели до поступового зниження традиційних для неї цінностей любові, як інваріативного базису побудови гармонійних подружніх та батьківських взаємин, взаємодопомоги, пошани до старших. Натомість спостерігається знецінення сім'ї і шлюбу як соціальних інституцій, духовне збіднення сімейних стосунків.

За таких умов зростає кількість конфліктних, неблагополучних, асоціальних та ін. сімей із груп ризику. Очевидно, що в даній ситуації особливо гострим є питання гармонійного виховання дітей. Як відгук означеним проблемам в Україні почала розвиватися система психологічної підготовки молодих подружніх пар до відповідального батьківства і материнства, з'являється інфраструктура приватних психологічних консультацій, що працюють у даній галузі. Проте ці заходи ще не набули належного якісного і кількісного рівня ефективності, поширення. Натомість педагоги і психологи в системі освіти постійно стикаються зі зростанням частки різноманітних негативних тенденцій і відхилень серед своїх вихованців, психодіагностична робота з якими ще раз підкреслює необхідність праці не лише із самою дитиною, але і з її батьками.

Проблема полягає не лише у піднятті рівня психолого-педагогічної культури сім'ї. Так, відомо, що від характеру і стану подружніх відносин залежить психологічний, психоемоційний клімат в сім'ї, а відтак – особливості взаємостосунків батьків із дитиною/дітьми, стиль їх виховання тощо. Тобто, допомога психолога має бути комплексною, – повинна включати і напрям сімейного консультування та сімейної психотерапії.

Особливу увагу доцільно звернути на ранню діагностику, профілактику та корекцію негативних явищ – суттєвою ланкою тут виступає робота психолога у дошкільних навчальних закладах, навчально-виховних комплексах, загально-освітніх школах. Перевагою останніх є збереження наступності у навчально-виховній роботі з дітьми, психологічний супровід їх практично до початку підліткового віку, а відтак можливість постійної і систематичної роботи з батьками. Психологічна допомога сім'ям зі сторони психолога у навчальному закладі може бути як короткочасною, так і довготривалою. Існують, також, різні моделі допомоги сім'ї:

1. Педагогічна модель – базується на гіпотезі недостатку педагогічної компетентності батьків. Суб'єктом скарг тут є зазвичай дитина. Психолог разом з батьками аналізує ситуацію, будує програму дій, і хоча причиною неблагополучності може бути сімейна пара (чи один із партнерів), це питання відкрито не розглядається. Форми роботи різні: консультації, лекції, тренінги, практикуми і т. ін.

2. Соціальна модель – сімейні труднощі є результатом впливу несприятливих зовнішніх обставин. Тут психолог сприяє задіяння інших структур: соціальних служб, благодійних фондів та ін.

3. Психологічна (психотерапевтична) модель – причини труднощів дитини перебувають в області спілкування, особистісних особливостей членів сім'ї. Здійснюється аналіз сімейної ситуації, психодіагностика особистості і сім'ї, психологічне консультування, психокорекція, психотерапія тощо.

4. Діагностична модель – ґрунтується на припущенні наявності дефіциту у батьків спеціальних знань про дитину чи свою сім'ю. Діагностичний висновок може бути підґрунтям для прийняття організаційного рішення.

5. Медична модель – передбачає, що в основі сімейних труднощів лежать хвороби. Завданням психотерапії є встановлення діагнозу, лікування хворих та адаптація здорових членів сім'ї до хворих [5].

Психолог може використовувати будь-яку модель допомоги сім'ї залежно від запиту. Також, психолог у своїй роботі може дотримуватись різних концепцій та підходів до психологічного консультування та психотерапії сімейних проблем: індивідуальної терапії А. Адлера, біхевіоріального підходу Б. Скіннера, транзактного аналізу Е. Берна, системної сімейної терапії М. Боуена, сімейної терапії В. Сатир, С. Мінухіна та багатьох ін.

Здебільшого, спілкування шкільного психолога в Україні з батьками учнів/дошкільників має епізодичний характер. Особливо у загальноосвітній школі психологічне консультування батьків посідає майже останнє місце в переліку інших видів робіт і відбувається перед батьківськими зборами чи після них. Хоча в ідеалі кожна сім'я має відвідати психолога принаймні двічі на рік. Головним завданням сімейного консультування є максимальне сприяння батькам у вихованні дитини. Воно передбачає передусім оптимізацію батьківських, подружніх та родинних взаємин, допомогу батькам у кращому розумінні вікових психічних змін дитини, мотивів вчинків оточуючих, установок та ціннісних орієнтацій одне одного. Психолог має налаштовувати обох батьків на спільне з дитиною розв'язання проблем особистісного розвитку та співжиття, на спільне з учителем, психологом і дитиною подолання труднощів навчання, шкільного та міжособистісного спілкування, конфліктів.

Робота шкільного психолога з батьками може проходити у формі не лише індивідуальних консультацій, але й у груповій формі. В останньому випадку на підставі наявності схожої проблематики (виявленої за допомогою тестування, опитування, вивчення особових справ, заяв самих батьків і т. ін.) збираються тренінгові групи батьків (або групи взаємодопомоги, активного соціально-психологічного навчання (Т. Яценко), взаємопідтримки), котрі працюють над певним, конкретно визначеним колом проблемних запитань. Відтак постає необхідність визначення основного кола питань та проблем, які виявляються під час психодіагностичної роботи та класифікації сімей за даним критерієм або з якими можуть звернутися до психолога батьки.

Мета. Розглянути психологічний супровід як один з видів психологічної допомоги, що має безумовну прерогативу перед іншими в умовах роботи психолога, котрий працює у сфері освіти.

Виклад основних положень. Сім'я – це соціально-педагогічний інститут та особлива соціальна система, яка є підсистемою суспільства і включає до себе інші підсистеми (членів сім'ї), це мала соціальна група, первинний контактний колектив. Аналіз чинного в Україні законодавства приводить до висновку, що неблагополучними є ті сім'ї, в яких порушуються права їх членів, права людини, юридичні норми суспільства. Причинами цього можуть бути алкоголізм і наркоманія членів сім'ї, психолого-педагогічна і правова неграмотність, економічні фактори суспільства, хвороби, політична ситуація, насильство щодо членів сім'ї тощо. Причому можна говорити про неблагополучні сім'ї і потенційно-неблагополучні (в яких порушені зв'язки сім'ї з мікро- і макросередовищем, внутрішньо-родинні зв'язки, притаманний низький культурний та освітній рівень членів сім'ї). Але не завжди потенційно-неблагополучні сім'ї стають неблагополучними. Це залежить від соціально-психологічного потенціалу сім'ї, активності її членів, економічної підтримки держави, ролі систем психологічного та соціального супроводу сімей [10, с. 4–5]. Напрацювання української системи психологічної допомоги сім'ям у сфері закладів

освіти та ЦСССДМ дозволяють виокремити наступні типи сімей та особливості роботи з ними [6;10].

Багатодітна сім'я. Це сім'я, яка має трьох і більше дітей. Характерні проблеми: матеріальне забезпечення дітей, соціально-рольова нестабільність у сім'ї, загальна незадоволеність життям через незадовільні житлові та матеріально-побутові умови і т. ін. Напрями роботи: навчання ефективного планування часу, сімейному бізнесу, організація дозвілля, відпочинку і предметного спілкування батьків і дітей, представництво інтересів багатодітних сімей тощо. Форми роботи: консультації, курси, лекторії, тренінги, семінари, групи взаємопідтримки. Методи психологічної та соціально-педагогічної роботи: інформування, переконування, консультації, приклад, перенавчання, заохочення та ін.

Одnodітна сім'я. Проблема внутрішньосімейного спілкування, наявність егоцентричних якостей у дитини, проблема авторитету і лідерства членів подружжя. Напрями роботи: формування власної моделі сімейного виховання і коригування моделі сімейного співжиття, просвіта з проблем родинного виховання, профілактика сімейних конфліктів та ін. Форми роботи: тренінги, консультації, розповсюдження брошур, буклетів серед батьків, дітей, лекторії і т. ін. Методи роботи: переконування, навіювання, реконструкція характеру, створення та аналіз педагогічних ситуацій, консультування, заохочення, вправи.

Молода сім'я. Проблема адаптації подружжя до сімейного життя, вироблення спільної моделі сімейного життя, відокремлення від батьківських сімей, розподіл соціальних ролей і оволодіння різними функціями сім'ї, психолого-педагогічна компетентність батьків. Напрями роботи: формування гендерної рівності в сім'ї, запобігання насильству в сім'ї, просвіта з прав і обов'язків членів сім'ї та молоді сім'ї у суспільстві, запобігання сімейним конфліктам, планування сім'ї та виховання дітей, допомога у працевлаштуванні. Форми роботи: тренінги, курси, семінари, лекторії, консультації, "Телефон довіри", школи молоді сім'ї тощо. Методи роботи: інформування, консультування, переконування, приклад, заохочення, вправи, представництво, навчання.

Неповна сім'я. Проблема адаптації до нового статусу в соціумі, проблема виховання дітей через відсутність когось із батьків, матеріальні умови життя, можливість розвитку у батьків та дітей девіацій за типом: "нерозвиненість батьківських почуттів", "емоційне відторгнення", комплексу неповноцінності в дітей чи/і батьків та багато ін. Напрямок роботи: формування позитивного мислення, профілактика помилок у родинному вихованні, просвіта з прав сім'ї та дітей, корекція стосунків у сім'ї та її членів з мікросередовищем, допомога у навчанні дітей тощо. Форми роботи: групи підтримки чи самодопомоги, консультації, тренінги, лекторії, підліткові клуби, громадські оплачувані роботи для дітей, організація предметного дозвілля, спілкування і відпочинку дітей та батьків. Методи роботи: інформування, консультування, переконування, навіювання, приклад, перенавчання, реконструкція характеру, педагогічні ситуації, вправи тощо.

Вторинношлюбна сім'я. Проблеми: ефект "ореолу" (стереотипи переваг попереднього чоловіка чи дружини у порівнянні з новим партнером), психологічний захист членів сім'ї, адаптація нового члена сім'ї до інших, взаємостосунки колишніх і теперішніх членів подружжя між собою і дітьми, з мікросередовищем, розвитку особистості дитини і формування в неї моделі сімейного життя. Напрями роботи: подолання агресивності колишніх членів сім'ї один до одного, профілактика дитячої депресії, девіантної поведінки дітей в умовах різнорідних вимог батьків, насильства

в сім'ї, подолання ворожості матері до дітей, які схожі на колишнього чоловіка (і навпаки), допомога в адаптації сім'ї до нової структури, корекція внутрішньосімейних стосунків і стосунків сім'ї з мікросередовищем тощо. Форми роботи: консультації, групи допомоги, лекторії на замовлення, тренінги, семінари, підліткові клуби, телефон і пошта "Довіри". Методи роботи: консультації, вимоги, переконання, приклад, навіювання та ін.

Позашлюбна сім'я. Проблеми: неоформлені стосунки позначаються на обов'язках щодо членів сім'ї, стосунках з мікросередовищем, відсутність чітких уявлень про майбутнє сім'ї, відсутність розуміння у мікросередовищі, напруга очікування визначеності подружніх стосунків. Напрями роботи: психологічне консультування з питань конструктивного планування майбутнього, формування сімейного стилю життя, виховання дитини. Форми роботи: консультації, тренінги, групи взаємопідтримки, підліткові клуби. Методи роботи: консультації, переконання, навіювання, вимоги, навчання.

Міжнаціональна сім'я. Проблеми: взаємостосунки сім'ї з мікро- та макросередовищем, вибору дітьми національної приналежності, вибору батьками традицій, освіти, релігії, громадянства дітей, ставлення членів сім'ї до національних та релігійних цінностей, спілкування із співвітчизниками. Напрями роботи: просвіта батьків і дітей, консультування, корекція сімейних стосунків, профілактика насильства у сім'ї, формування культури миру, толерантності, гендерної рівності та ін. Форми роботи: тренінги, курси, семінари, спільне відзначення національних та державних свят, групи підтримки і т. п. Методи роботи: просвіта, вимоги, переконання, реконструкція характеру, "вибух" (за А. С. Макаренком), перенавчання.

Функціонально неповна сім'я. Її також називають дистантною або "сім'я-акордеон" [4, с. 24–26], [10], але ці назви є більш образними, тоді як перша назва точно відображає сутність даного типу сім'ї. Так, один з подружніх партнерів (рідше – двоє) мають дуже мало часу і можливостей для виконання своїх функцій у сім'ї (зокрема, виховної) – в силу різних причин – трудова еміграція, професійна зайнятість, ув'язнення, хвороба чи ін [2]. Проблеми функціонально неповних сімей: епізодичність виховних впливів на дітей, брак сімейних стосунків, що призводить до "емоційного відторгнення" батьків дітьми, протиставлення батьківських ставлень до дітей, непорозуміння дітей з мікросередовищем, неузгодженість поглядів батьків на виховання дітей. Напрями роботи: адаптація членів сім'ї до зустрічей і нових розлучень, стабілізація і корекція внутрішньосімейних стосунків, допомога в організації спілкування на відстані, організація груп взаємопідтримки, самодопомоги, профілактика сімейних конфліктів. Форми роботи: консультації, групи взаємопідтримки, тренінги, лекції. Методи роботи: консультування, переконання, реконструкція, приклад, вправи.

Різномірною сім'я (соціально-гетерогенна, в якій різне освітнє, соціальне середовище чоловіка і дружини). Проблеми: самореалізація членів сім'ї, неузгодженість поглядів, цінностей, цілей подружжя, приховування сімейних негараздів з причини ревнощів, підозри, наявності у кожного з членів подружжя власних інтересів і мікросередовища, лідерство одного з членів сім'ї у поєднанні з авторитарним стилем спілкування викликає негативізм і опір з боку інших членів сім'ї, стосунки між батьками і дітьми напружені і базуються на почутті обов'язку, яке їм навіюється, а не на щирості, довірі, любові, повазі. Напрями роботи: допомога у професійній та особистісній самореалізації членам сім'ї, профілактика сімейних конфліктів, формування гендерної рівності, толерантності, батьківської просвіти, профілактика

девіантної поведінки членів сім'ї у родині та ін. Форми роботи: тренінги, консультації, лекторії на замовлення. Методи роботи: переконання, навіювання, консультування, педагогічні ситуації, реконструкція характеру, перенавчання, “вибух” (А. С. Макаренко), паралельна педагогічна дія, тощо. [3], [6], [8], [9], [10].

Висновки. Психологічний супровід батьків в умовах роботи дошкільних навчальних закладів, навчально-виховних комплексів та початкових шкіл повинен бути одним із пріоритетних завдань психолога поряд із супроводом дітей, адже: 1) самі батьки потребують підтримки та допомоги; 2) дитина має потребу психологічно та педагогічно компетентних батьках; 3) існує незаперечний зв'язок між якістю домашнього виховання та соціальними проблемами суспільства. Допомога психолога сім'ям надається у контексті різних моделей роботи психолога (педагогічна, психологічна, соціальна, медична) та у взаємодії з іншими соціальними інституціями; допомога сім'ям може надаватися у формі індивідуальних консультацій і групової роботи, причому її зміст диференціюється залежно від особливостей проблематики сім'ї.

1. Вінник Т. Консиліум у системі психолого-педагогічного супроводу школярів // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – №9. – С. 24-28.
2. Дружинин В. Н. Психология семьи. – Екатеринбург.: Деловая книга, 2000. – 208 с.
3. Консультування сім'ї: методичні поради для консультування батьків. – Ч. 2 / За ред. В. Г. Постового. – К.: ДЦССМ, 2003. – 303 с.
4. Малкина-Пых И. Г. Семейная терапия. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 992 с.
5. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 319 с.
6. Основи практичної психології /В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. – К.: Либідь, 2001. – 536 с.
7. Психологічна допомога сім'ї.:У 3 кн. Навчальний посібник. – К.: Главник, 2006. Кн. 1 – 128 с.
8. Психологічна допомога сім'ї /Упоряд. Т. Гончаренко. – К.: Вид. дім “Шкіл. світ” : Вид. Л.Галіцина, 2005. – 128 с.
9. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: В 2 кн. – М.:Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. – Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. 384 с.; Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения. – 480 с.
10. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Трубавіна І. М. Навчальний посібник. – К.: ДЦССМ, 2003. – 132 с.

The beginning of the XXI century in Ukraine is marked by the regressive transformations of the Ukrainian families which in turn has led to the gradual decline of traditional values. The disastrous lowering of psychological and pedagogical awareness and the educational capability of the families have been traced. All these negative issues indicate the appropriateness of the assistance in solving the problems provided by the psychological service in the system of education. The psychological support of the parents within the framework of preschool educational establishments and elementary schools is favorably singled out.

Key words: *educational establishments, psychological assistance, psychological support, psychologist, psychological and pedagogical awareness of parents.*